

Анна Гайдаш

ДИСКУРС ВІКОВОЇ ДИНАМІКИ СТАРІННЯ: ВИЗНАЧЕННЯ ТА ЗАВДАННЯ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ ДРАМАТУРГІЇ США)

У статті здійснюється спроба визначення літературної геронтології як міждисциплінарної галузі гуманітарного знання. Представлено робочу гіпотезу поняття вікової динаміки старіння в рамках літературної геронтології для аналізу проблемно-семантичних та поетикальних особливостей сучасних драматургічних творів США.

Ключові слова: літературна геронтологія, старіння, динаміка, драматургія.

Формування та розвиток міжгалузевих досліджень на базі дисциплін, що традиційно існували як окремі науки, свідчить про потужну дію глобалізаційних процесів сьогодення. На зламі 80–90-х років ХХ ст. Стефан Жулкевський розмірковує про переваги та недоліки «включення літературознавчих досліджень до ширшого кола суспільних наук і раціоналізованих методів суспільної діяльності» [4, 251]. Тоді як проблематичним питанням міждисциплінарності постає, на думку вченого, недосконалість взаємоперекладення здобутків однієї галузі на мову іншої / інших, що безперечним плюсом співпраці академічних полюсів є можливість розв'язання практичних задач: «Вирішення комплексних проблем суспільної практики вимагає взаємодії багатьох дисциплін на ґрунті інтегрованих критеріїв оцінювання, необхідного у суспільній практиці та суспільній теорії» [4, 251]. Доречно привести міркування російського дослідника про сучасний стан «єдиної (міждисциплінарної) когнітивної науки», що вбирає до себе всі форми знання, зокрема і літературознавство: «Немає єдиної парадигми, яка би спрямовувала дослідження в психології, теорії пізнання, еволюційної біології, соціології та інших суміжних наук, в єдине русло» [8, 235]. Вирішення кризи вчений, власне фахівець з математичної фізики, вбачає у створенні такої універсальної моделі з «системними елементами-опорами на суміжні науки» [8, 243], варіант якої буде відповідно до послідовних етапів розвитку людини. Фундаментом кошелівської парадигми всезагальної когнітивної науки стає ядро, начине уявленнями про знання, мисленням та мовою; якщо ядерна частина виявляє життєздатність, можливі наступні, нові лінії розвитку. Вчений проектує свою модель на основі поступу західноєвропейського знання, коли від античності до ХІХ ст. самостійні нині галузі гуманітаристики були складовими філософії.

У рамках проекту «єдиної (міждисциплінарної) когнітивної науки» слід зауважити, що когнітивісти вбачають у літературі особливий

вид ментальної діяльності, а художні тексти є формою мислення та пізнання [10]. Когнітивне літературознавство також є міждисциплінарним феноменом, «оскільки донині саме цей підхід є способом дивитися на літературу з позицій біології, будь то дарвіністська теорія еволюції, чи уявлення про роботу людського мозку» [10]. Спробуємо з'ясувати, наскільки є можливим застосування негуманітарних критеріїв та принципів в науці про літературу, зокрема при дослідженні теми старіння в драматургії США.

Одним з часто замовчуваних та водночас настійних соціальних питань завжди було потрактування процесу старіння та місце людей похилого віку у суспільстві, а останнім часом і світової демографічної кризи «збільшення відносної частки осіб похилого віку» [6]. Лише у ХХ ст. останній етап життя людини почали вивчати на академічному рівні у різних галузях науки, а глобалізаційні процеси сприяли утворенню літературної геронтології, що поєднує здобутки літературознавства, медицини, вікової психології та соціології тощо. Піонером у вивченні репрезентації похилого віку в культурі стала американська дослідниця Маргарет Морганрот Гулетт, започаткувавши новий напрям під назвою «дослідження віку» (*age studies*). Її книги (“Safe at Last in the Middle Years” (1988); “Declining to Decline: Cultural Combat and the Politics of the Midlife” (1997); “Aged by Culture” (2004)) значною мірою вплинули на цілу плеяду представників літературної геронтології у США та Великій Британії — М. Хепворта, Т.Р. Коула, К.М. Вудворд, С.М. Дітс та Л.Т. Ленкер, Дж. Кінг та Д. Воллас. Оскільки зарубіжні праці з літературної геронтології широко представлені в академічних колах, а у вітчизняній науці про літературу таких досліджень поки бракує, завданням даної розвідки є введення в український літературознавчий науковий обіг поняття «літературна геронтологія» та концепції «вікова динаміка старіння» як складової вищезазначеного поняття.

Літературна геронтологія — це галузь літературознавства, яка вивчає художні тексти про закономірності та механізми геронтогенезу (період старості: грец. *geron* — стара людина і *genesis* — походження [9, 323]). У 1990-х роках американська дослідниця Енн Вайтт-Браун включила до кола функцій і завдання літературної геронтології:

1) зображення процесів старіння у літературних творах;

2) тлумачення процесу старіння гуманістичними теоріями особистості;

3) психоаналітичні прочитання літературних творів та психобіографічні методи вивчення авторства похилого віку;

4) застосування геронтологічних теорій для досліджень жанрів автобіографії або *life review* / «перегляду життя» (*life review* — загальна тема в психологічних теоріях розвитку особистості в період старості. При перегляді життя суб'єкт пригадує досвід зі свого минулого, оцінює його, осмислює та часто переосмислює [14, 538]), кризи середнього віку тощо);

5) аналіз особливостей творчого процесу [16].

Отже, об'єктом дослідження літературної геронтології вважаємо геронтогенез у художніх текстах, представлений зображеннями процесів старіння та персонажів похилого віку. Предметом галузі виступають особливості поетики вікових змін в процесі геронтогенезу.

Послідовник літературної геронтології британець Майк Хепворт у праці «Історії старіння» (2000) обґрунтовує старіння (скорочена назва його концепції «входження у старіння») як перехід від звичної до іншої життєвої фази, природну трансформацію, яка відзначається плинністю та розвитком: «...динамічний процес мінливих варіацій, старіння є одночасно загальнолюдським станом та особистісним суб'єктивним досвідом» [13, 1]. Хепвортівське розуміння геронтогенезу як «входження у старіння» створює одну із методологічних передумов літературної геронтології у вивченні дискурсу вікової динаміки старіння у белетристиці. Відштовхуючись від сутності та завдань літературної геронтології, висуваємо робоче визначення вікової динаміки старіння як комплексу темпоральних, світоглядних та соматичних змін у процесі геронтогенезу в художніх текстах. Вивчення вікової динаміки старіння в драматургії дозволяє дослідити модифікації закономірностей, факторів, умов та механізмів суспільних, психо-емоційних та біологічних станів дійових осіб на останньому етапі їх життя.

Оскільки населення сучасного світу та передусім США демонструє тенденції росту тривалості життя та покращення стану здоров'я [7; 11; 15], демографічні процеси старіння змінюють не лише економічні і соціальні структури, а й гуманітарний простір. Дедалі більше уваги приділяється

особливостям геронтогенезу у світі художнього слова та драматургії зокрема. З часів античності драма миттєво реагує на виклики доби, є своєрідним виразником соціальних, економічних та мистецьких потреб суспільства. В американській драматургії на всіх етапах культурного розвитку країни вивчалися особливості старіння відповідно до магістральних течій часу. Так у творах для сцени XIX ст. В. Данлепа, Л. Честера, В. Айура, Дж. Ніла, Л. Хірста, В.В. Брауна, В.Д. Хоуелса персонажі похилого віку стереотипно зображені або як уособлення носіїв мудрості, або як об'єкти глузду. Тогочасні дослідження віку належать Г. Боствіку «An Inquiry into the Cause of Natural Death, or Death from Old Age» («Дослідження причин природної смерті, або смерть від старості») (1851) та анонівному автору праці «The Life and Age of Woman: Stages of Woman's Life from Infancy to the Brink of the Grave» («Життя і вік жінки: Етапи життя жінки від народження до смерті») (1835). У своєму огляді вікової динаміки Європи в рамках Нового часу Б. Бастль стверджує, що тема віку людини (і зокрема старості) потрапляє в центр уваги європейської думки переважно у XIX ст.; здебільшого популярні «драбини життя» або 10- і 12-річні схеми поділу віку людини вважалися утопією до того часу. Дослідниця неодноразово підкреслює іронічність у трактуванні питань віку, яка «зникла у XX ст., коли насправді реальною стала можливість разом дожити до старості» [1, 264].

У США значення старіння у діахронічній перспективі досліджує Т. Коул у праці «Життєвий шлях: історія культури старіння в Америці» (1992). Дослідник стверджує, що працям з вивчення старіння в рамках суспільних теорій та медичної практики бракує екзистенціалістської перспективи. Незважаючи на той факт, що наукові та економічні досягнення минулого століття сприяли поліпшенню умов існування та підвищенню середньої тривалості життя, Т. Коул наводить ряд документально підтверджених і переконливих аргументів про втрату буттєвого значення для людей похилого віку, що зводить нанівець медичні прориви доби. Причину втрати сенсу існування у період геронтогенезу автор вбачає у неоднозначності, дефіциті або сумнівності духовних і моральних цінностей сучасної людини. Хоча XX ст. нараховує значну кількість праць з теми старіння та формування нових міждисциплінарних напрямів, як то гуманістична геронтологія та нарративна геронтологія, історик переконаний, що вивчення власне духовних та моральних аспектів старіння не отримало належного розвитку. Американський дослідник закидає геронтології та іншим дотичним наукам у трактуванні останнього етапу життя переважно як різновиду хвороби, яку можна вилікувати, тоді як геронтогенез — складний період існування,

який повинен бути значущим та мати етичні орієнтири [11, xxiv].

Період вивчення культури старіння Т. Коула охоплює нову історію з акцентуацією дослідження віку під час вікторіанської доби у США. За попередньої пуританської традиції, пише історик, у ставленні до похилого віку простежується чітка релігійна ідеологема, коли «... всі структуруючі функції поклалися на Бога-Творця, а земний світ бачився відбитком небесного...» [3, 38], і пуританство підштовхувало населення Нового Світу «сприймати слабкість та тлінність як неминучу даність недосконалого людського існування» [11, xxvi]. Якщо за пуританської парадигми «надія та успіх були діалектично пов'язані із занепадом та смертю» [11, xxvi], то у вікторіанській культурі така цілісність сприйняття й тлумачення людського життя була втрачена, і внаслідок дихотомізації екзистенціальної єдності сформувалися опозиції міць / слабкість, розвиток / занепад, надія / смерть. Наступну формулу було виведено для ілюстрації ставлення до старіння за вікторіанської доби в США: «Той, хто жив, важко працюючи, у вірі і самоконтролі, міг заслуговувати на здоров'я й незалежність на закаті життя, так само як і на швидку, безболісну та природну смерть; тоді як ледарі, розпусники та невіруючі були приречені на передчасну смерть або жалюгідну старість» [11, xxvi].

Т. Коул неодноразово підкреслює, що хоча поглиблене вивчення геронтогенезу за останню чверть століття сприяло висвітленню окремих аспектів старіння та вирішенню ряду пов'язаних з цим процесом проблем, тим не менш дослідження останнього етапу життя людини у США залишаються відірваними від вікового контексту починаючи з 1920-х рр. «...через відсутність культурно переконливих та життєздатних вікових схем розуміння похилого віку американським середнім класом зводилося до моделі довічного середнього віку без будь-якого зв'язку з дитинством та старістю» [11, 241].

Вітчизняні дослідження віку входять до сфери компетенції психологів, соціологів, геронтологів, які вбачають одним із головних завдань старості як вікового процесу збереження особистості в період геронтогенезу власної ідентичності [9, 327]. Специфікою цього етапу є його суперечливе сприйняття впродовж всієї історії західної цивілізації, яке знаходить вираження у соціальних міфах та стійких негативних стереотипах. Сьогодні його продовженням є явище ейджизму, яке визначається не лише несприятливим ставленням до даної вікової категорії, а й упередженням, знеціненням, приниженням та дискримінацією по відношенню до людей похилого віку [2, 294; 14, 528; 15, 404]. Політичні та ідеологічні курси відповідальні за

формування та розвиток стереотипних уявлень про людей похилого віку, оскільки «вікова стратифікація суспільства мала місце і продовжує мати місце у відповідності до двох базових нормативних цінностей західного суспільства — продуктивності та результативності, які зрештою і лежать в основі негативно-зверхнього ставлення до людей похилого віку як до суб'єктів, які не відповідають вимогам “трудової етики”» [5]. Геронтогенез як особливий період у житті людини перебуває, за спостереженням М. Фуко, між «гетеротопією кризи та гетеротопією збочення, оскільки старість зрештою є і кризою і відхиленням, адже в нашому суспільстві відпочинок є правилом, а неробство — різновидом збочення» [12, 25].

В англо-американській художній літературі кінця ХХ — початку ХХІ ст. простежується зацікавлення темою старіння, зокрема репрезентацією емоційної сфери людини у період геронтогенезу, унаочненою низкою портретів та образів людей похилого віку: «Відчуття завершення» (2011) Дж. Барнса; «Щоденник звичайної жінки» (2004) М. Форстер; «Буфет» (1981) Р. Тремейн; «Юніон Стріг» (1982), «Дочка століття» (1986) та «Інший світ» (1999) П. Баркер; «Щоденники Джейн Сомерс» (1984) Д. Лессінг; «Зміни та доля» (1990), «Місцезнаходження» (1992), «Супроти темряви» (1998), «Необхідний кінець» (1999), «Любов у провінції» (2002) С. Міддлтона, «Зізнання Макса Тіволі» (2004) Е.Ш. Гріра, «Коротка історія тракторів по-українськи» (2005) М. Левицької та ін.

В драматургії США ХХ ст. інтепретація геронтогенезу виступає ще більш рельєфно завдяки взаємодії вербальній та візуальній презентації у творах для сцени. Мотив вікових змін літніх персонажів набуває очевиднішої наочності, зокрема в п'єсах Ю.О'Ніла «Місяць для безталанних» (1943), А. Міллера «Ціна» (1968), Т. Вільямса «Скляний звіринець» (1944) та «Кінець тривалого перебування або незадовільна вечеря» (1948), Л. Хеллман «Іграшки на горищі» (1960), Е. Олбі «Все закінчилося» (1971), А. Копіт «Крила» (1978), М. Норман «Добраніч, мамо» (1983) та «Пральня» (1979), Б. Хенлі «Злочини серця» (1981) та «Поминки по Джемі Фостеру» (1983), П. Вогель «Як я навчилася водити машину» (1997) та «Найдавніша професія» (1981), Т. Хау «Портрет родини Черчей» (1983) та «В пошуках Мане» (2008) тощо. Однак, на думку британської дослідниці Х. Цайліх, літературній геронтології як важливій сучасній міждисциплінарній галузі бракує відповідного методологічного підґрунтя: «... по суті, розділ науки «літературна геронтологія» зводиться до пояснення старіння та творчості методом докладного читання» [17, 21]. Нам уявляється, що концептуально вікова динаміка старіння може виступити методологічним інструментом для аналізу драматичних

творів. Завданням вікової динаміки старіння є вивчення психофізіологічної «архітектури» персонажа або системи дійових осіб з виявленням позитивних або негативних мікрівікових зсувів. Важливий акцент як на фізіологічних, так і на пізнавальних та емоційних чинниках у репрезентації дійових осіб похилого віку, оскільки ознаками старіння є генетично зумовлені інволюційні зміни як в організмі, так і у психіці особистості. Парадигмальним твором для ілюстрації використання вікової динаміки старіння може бути пулітцерівська драма М. Едсон "W;t" (1999): в образі протагоністки спостерігаємо

з одного боку збереження власної ідентичності, що є головним завданням особистості у період геронтогенезу, а з іншого боку — наявні позитивні психоемоційні зсуви на фоні невідворотних тілесних змін, спричинених невиліковною хворобою.

Оскільки фізіологічні, когнітивні, психологічні та соціальні аспекти інволюційних процесів становлять все більше значення для постіндустріального суспільства, вивчення особливостей геронтогенезу за допомогою вікової динаміки старіння через поетикальні засоби драматургії постає актуальним та потребує подальшої розробки.

ДЖЕРЕЛА

1. Бастль Б. Новий час / Беатрікс Бастль // Історія європейської ментальності. — Л. : Літопис, 2004. — С. 263–271.
2. Вікова психологія: навч. посібник / О.П. Сергєєнкова, О.А. Столярчук, О.П. Коханова, О.В. Пасека. — К. : Центр учбової літератури, 2012. — 376 с.
3. Денисова Т. Пуританська традиція як плідна тенденція в літературі США / Тамара Денисова // Американські літературні студії в Україні / Ін-т літ-ри ім. Т.Г. Шевченка НАНУ. — К., 2004. — Вип. 1. — С. 36–43. — Бібліогр. : 4 назви.
4. Жулкевський С. Про інтеграцію літературознавчих досліджень / Стефан Жулкевський // Теорія літератури в Польщі. Антологія текстів. др. пол. ХХ — поч. ХХІ ст. / Пер. з польськ. С. Яковенка. — К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. — С. 251–283.
5. Краснова О. Порождение заблуждений: пожилые люди и старость [Электронный ресурс] / Ольга Краснова. — Бібліогр.: 15 назв. — Режим доступу: <http://www.strana-oz.ru/2005/3/porozhdenie-zabluzhdeniy-rozhilyle-lyudi-i-starost>. — Дата обращения: 01.02.2015. — Загл. с экрана.
6. Лазарева Л.П. Геронтология: Курс лекций [Электронный ресурс] / Л.П. Лазарева. — Хабаровск : Изд-во ДВГУПС, 2002. — 167 с. — Режим доступу: http://edu.dvgups.ru/METDOC/CGU/PSIHOLOG/GERONTOL/METHOD/K_LEK/LAZAREVA/UP.HTM. — Дата обращения: 01.02.2015. — Загл. с экрана.
7. Костяев С.С. Старение населения и система здравоохранения в США / С.С. Костяев // Экономические и социальные проблемы России : [зб. наук. пр.] / відп. ред. С.С. Костяев. — М. : РАН. ИНИОН, 2013. — С. 124–147. — (Старение населения: Социально-экономические последствия, № 2) — Бібліогр.: 14 назв.
8. Кошелев А.Д. Кризис когнитивной науки и его объяснение с позиций общей теории развития / А.Д. Кошелев // Дифференционно-интеграционная теория развития. Кн. 2 / Сост. и ред. Н.И. Чуприкова, Е.В. Волкова. — М. : Языки славянской культуры : Знак, 2014. — С. 235–246. — Бібліогр.: 32 назви.
9. Савчин М.В. Вікова психологія: навч. посібник / М.В. Савчин, Л.П. Василенко. — К. : Академвидав, 2005. — 327 с.
10. Третьяков В. Когнитивная наука о литературе [Электронный ресурс] / Владислав Третьяков. — М. : «НЛО», 2009. — № 98. — Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nlo/2009/98/tr38.html>. — Дата обращения: 01.02.2015. — Загл. с экрана.
11. Cole T. The Journey of Life: a Cultural History of Aging in America / Thomas R. Cole. — Cambridge : Cambridge UP, 1992. — 260 p.
12. Foucault M. Of Other Spaces / Michel Foucault // Tr. by Jay Miskowie / Diacritics. — Baltimore : The John Hopkins UP, 1986. — p. 22–27.
13. Hepworth M. Stories of Ageing / Michael Hepworth. — Buckingham : Open UP, 2000. — 143 p.
14. Santrock J.W. Lifespan Development / John W. Santrock. — University of Texas-Dallas. — 7th ed. — N.Y. : McGraw-Hill, 1999. — 652 p.
15. Smith B.D. Psychology: Science & Understanding / Barry D. Smith. — N.Y. : McGraw-Hill, 1998. — 832 p.
16. Wyatt-Brown A.M. The Coming of Age of Literary Gerontology / Anne M. Wyatt-Brown // Journal of Aging Studies. — Vol. 4. — Issue 3, 1990. — P. 299–315.
17. Zeilig H. The Critical Use of Narrative and Literature in Gerontology / Hannah Zeilig // International Journal of Ageing and Later Life. — Vol. 6. — Issue 2, 2011. — P. 7–37. — Бібліогр. : 61 назва.

В статтє предпринята попытка определения литературной геронтологии как междисциплинарной отрасли гуманитарного знания. Разработана рабочая гипотеза понятия возрастной динамики старения в рамках литературной геронтологии для анализа проблемно-семантических и поэтичных аспектов современной драматургии США.

Ключевые слова: литературная геронтология, старение, динамика, драматургия.

The article makes an attempt to define literary gerontology as an interdisciplinary branch of the humanities. The notion of ageing dynamics is hypothetically justified in the framework of literary gerontology to analyze semantic and poetic peculiarities of contemporary US drama.

Key words: literary gerontology, ageing, dynamics, drama.

УДК 82.091

Лідія Кобзан

«СЦЕНІЧНИЙ» ТИП ОПОВІДАННЯ ДЖ. КОНРАДА ТА О. ГРИНА У ТИПОЛОГІЧНОМУ АСПЕКТІ

Стаття присвячена аналізу «сценічної» оповідної манери Дж. Конрада та О. Гріна у типологічному аспекті. В основі аналізу концепція «точки зору», яка представлена у праці Г. Джеймса «Мистецтво прози». Виділяється «сценічна манера оповіді», як нова нарративна форма, та її способи відображення у творчості англійського та російського письменників. Дана проблема вивчається на прикладі системи прийомів, які висвітлюють авторську позицію в романах Дж. Конрада «Серце темряви» та О. Гріна «Джессі та Моргіана».

Ключові слова: точка зору, автор, герой, оповідач, структура.

Кінець XIX — початок XX століття яскраво продемонстрував тенденцію культурного зсуву, став кроком європейської культури до культури постреалістичного типу, в основі якої лежить відображення зміни культурних парадигм, світоглядних, ціннісних та художніх орієнтирів. Ігрова концепція, поєднання різних нарративних стратегій, авторські та літературні маски стали об'єктом пильної уваги як письменників, так і критиків. У цьому контексті особлива роль належить Генрі Джеймсу, який поклав початок одному з напрямків теорій автора, пов'язаної із концепцією «точки зору». Ця ідея найбільш розгорнуто була представлена Г. Джеймсом у роботі «Мистецтво прози» (1884), яка ґрунтується на положенні про залежність твору від позиції автора, ступеня і способу його присутності у художньому творі. «Автор» тут розглядається як структурно-оповідний центр, відповідальний за організацію художнього цілого.

На думку Джеймса, гармонії твору можна досягти тільки у випадку, коли автор максимально замаскований художнім світом твору, «тканиною» оповіді. При такій нарративній стратегії домінує саме твір, а автору відводиться

функціональна, прикладна роль. А. Большакова, аналізуючи джеймсівську концепцію, підкреслює її рецептивну домінанту, коливання і вибір якої визначаються авторською свідомістю [1].

У своїх роботах Г. Джеймс не раз звертався до проблеми «точки зору» автора, враховуючи й ідеї Флобера про безособову манеру викладу, і міркування Мопассана про «ілюзіонізм». На думку Г. Джеймса, роман — це не розповідь історії з метою розважити читача, а особлива форма мистецтва, де кут зору — це такий вибір оповідної дистанції, який виключає авторське втручання в описувані події і дозволяє прозі бути «природною» [7]. Автор і всюди, і ніде, невидимий і всемогутній, як стверджував Г. Флобер, твір не розповідає, не «видумує», а показує. Оповідач «занурений» в одного або декількох персонажів («світільників»), забезпечує загальну сценічну презентацію. Отже, митець не втручається у хід розповіді, яка живе своїм органічним життям, але автор одночасно присутній у ній в якості структурної складової [7].

Безумовно, образність викладу, жвавість опису безпосередньо залежать від уміння автора відгукнутися на імпульс ззовні, виклик, киданий